

KODÁLY-CSOKONAI: A' FARSANG BÚCSÚSZAVAI²

Ittész Mihály

Csokonai Vitéz Mihály

Megkésített melódiák, Op. 6 No. 7. A farsang búcsúszavai (Csokonai Vitéz Mihály verse)

(4:02)

Szücs Lóránt (zongora), Melis György (ének)

© 1975 HUNGAROTON RECORDS LTD.

Az 5. és 7. versszak kihagyásával írt dalt Kodály a Csokonai versre. A két szélső versszak 7-8-8-8-8-7-7 szótagos sorokból áll, míg a belsők csak 7-8-8-7-7 szótagosak (tehát csak ötsoros szakaszok). Minden versszak első és utolsó sora azonos (keret-refrén) nemcsak szövegileg, hanem a dallamban is. – Kodály lemondott arról, hogy a 8 szótagos sorokat 4+4 tagolással zenésítse meg: túlságosan merev lett volna talán a forma, a ritmus?! Ehelyett a 7 szótagosok jellegzetes hármás záró ütemét vitte tovább, s inkább az első – változatlanul 4/4-es ütembe vitt bele aprózást. Emiatt aztán az 5. szótag súlytalan helyre került, mégha többé-kevésbé fontos szó is. Ezt a problémát a magasság segítségével oldotta meg: nem az ütemsúly, hanem a magasabb dallamhang (s olykor előadói akcentus, marcato) teszi jelentőssé ezt a metrikailag súlytalan helyet. (Pl. Kik hajdan itt múlattatok). Az aprózás először a 2. negyedre kerül (Bor, muzsika tánc, ... stb.). Kivételes az 1. versszak 5. sora: a sorkezdő „A” névelő előre kerül felütésnek. Új megoldást hoz a 3. versszak. A keretező 7 szótagos sor 3+4 osztását a szöveg és a „Piszt” figyelmeztető szócska kiemelése indokolja. A 8-as sorok aprózása átkerül a 4. negyedre a szövegnek megfelelően.

A 4. versszak ritmikailag is kiírt-megkomponált lassú tempóban, augmentált értékekkel jelentkezik. Egyedül itt 4+4 osztásúak a nyolcas sorok. Az 5. (azaz a Csokonai 6. versszak) a nyolcasban 5+3-as megosztást hoz, de a 4. negyeden apróz. Mindezekon túlmenően a ritmus egészében, de egy-egy versszakon belül nagyon következetes, az

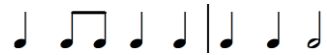
¹ Dr. Ittész Mihály (1938–2018) kiadatlan elemzése (1978). Közreadta: Ittész Kata

² (NB. Az Élő könyvek – Magyar klasszikusok című Kisfaludy Társ. – Franklin-Társulat harmincas évekbeli kiadásában: csak „búcsúszava” áll!)

alapképletet, a sémát azonban mindig a konkrét sorhoz alkalmazza (pontozások, szünetek, rövid vagy hosszú értékek). Jó példa erre az utolsó versszak, amely visszatér a kezdő szakaszhoz, de nem mereven. Első aprózás ugyanúgy, mint a darab elején; a 2. helyett (Beteg, s oda a sok tallér) új ritmust hoz: éles ritmus + szinkópa. Ismét ismert alak, majd aprózás az első szótagon: Hervadó kedve. Az aprózáson belül kis nyújtott ritmussal. A ritmikának fontos vonása még, hogy sok helyütt a Csokonai-szöveg nyilvánvaló trocheikus lüktetését-lejtését hagyja érvényesülni: pl. Űzik már a ...Fussatok hát, jó napok! Különösen feltűnő:

Kik belőletek köhögnek, sőt: Ít van, ít á (szent pallér) – az alap-értékekhez képest négyszeres augmentációban!

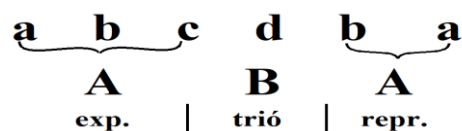
Az aprózáshoz még: az első versszakban a táncos-farsangi karakter juttatja érvényre a

ritmussal.

A dallam a ritmushoz hasonlóan mikro-variációk sora. Néhány fontos alapképlet, dallamfordulat vissza-visszaidéződik. Mások csak távolról hasonlítanak egymásra, ismét mások csak egy-egy versszakon belül jutnak érvényre a variánsokban. Itt is – akárcsak a ritmus esetében – a szöveg a fundamentum, a meghatározó (hol vannak a kiemelendő szavak, szótagok a verstani-beszédbeli szólamokon, frázisokon belül). Mindjárt e kezdő motívum átalakulása jellemző: l m m r / m l, l, – harsány (farsangi népszokást idéző) kurjantás, jól kiemelt kezdőhanggal és a két-kvartos szerkezeten (l-m-r-l,) lehajló, sőt leugró dallamvonallal. Az utolsó szakaszban így látjuk-halljuk-énekeljük újra: l, m m r / l, l, l, kupolás lesz a dallamocska, az alsó lá-ról lép fel a kvintre ('nyugodjunk'), s a záró nagy kvintugrás is elmarad: csak kvart lesz, mert az ötödik szótag a mély lá-ra kerül már: m l, l, ('adió') helyett a hangulatnak, a beletörődő, a nem hetyke-gáláns karakternek megfelelően l, l, l, az elköszönés „dallama”. (Persze azért a ritmus megmarad hetyke-gálánsnak, no meg csúfondáros is egy kicsit). A dallam és a ritmus jól tanulmányozható és összehasonlítható a kottamellékleten (1. példa)

A nagyforma itt is egyedi, ugyanakkor tipikusan kodályi „konglomerátum”, helyesebben szólva ötvözet. A variált strófikus szerkezet az átkomponált típussal, a „triós”-visszatéréses forma a hídformával egyesül. Betűvel jelezve a versszakok zenei anyagát:

A 4. versszak a már említett ritmikai karakter-változás, a tempó és a hangnemváltás miatt is valóban trió jellegű, mely után rövidített és fordított sorrendű visszatérés következik. A megfelelő szakaszok a darab két szélén természetesen kisebb-nagyobb variációval rokonok, nem teljesen változatlan a visszatérés (variált strófikus dal). Ezt a keretes nagyformát tulajdonképpen az eredeti vers egyes szakaszainak keret refrénje is sugallhatta.

A darab a zongora esztamozó lépő ritmusaival kezdődik. A H tonalitás teljesen egyértelmű. (de: dūr-e, moll-e? is-is!!) A hagyományos tonika-domináns nyitólépést azonban „farsangi” formában hozza a szerző: a tonikai h-hoz illeszti a VII. fokú szekundakkordot (vagy ha tetszik: a szí,-ti,-re-fá-lá VII. fokú nónakkord fordítása.). A 2. ütemben már a szubdominánsnak látszó basszusra építi a modális domináns akkordot (szubtonális [szó-ti-re – á-cisz-é] fordítása + a lá, azaz h tonika). Ebbe illeszkedik bele a pentaton dallamfordulat. Hirtelen váltás: az A (azaz szó) nónakkord fordításának is érthető harmóniára (4. ütem második fele) a G 7 jön: C-dūr gyanús hely, de ebben a hangnemben nem lesz kadencia, csak a C-dūr szerinti domináns és szubdomináns ingázása következik (G⁷ – illetve a G orgonapont felett az f-a-c szubdomináns, majd a d basszus felett hol domináns, hol szubdomináns jellegű hangzatok). Az énekes dallamnál talán fontosabb a zongora dallama (lásd 1. kottamelléklet). Újabb kitérő, most é-be: Kik hajdan... majd vissza C-be. Fontos a 12. ütem (sforzatós ütem). Az előző ütemben megjósolt C-dūr kadencia helyett a recitativoszerű dallamzárathoz a C-dūr és a Fisz keveréke járul. De felfogható úgy is, mint egy C undecim fordítása és késleltetése. Mindenesetre jelesen Kodályos hely. A G⁷ hagyományosan is (C-dūr) és annak poláris „ellentettjére”, helyettesítőjére is oldódik (Fisz). Egy kis csúsztatás és máris F-ben vagyunk (ez meg a főhangnem polárisa! – NB. a C mondjuk nápolyi-hangnem, azaz leszállított 2. fok hangneme). A kíséret a harangkongatást „festi” – pentaton jellegű f-g-á-c’ hangzat és F⁹ váltják egymást. Lehet, hogy C-nek kell értelmezni a hangnemet: a C tonikai hangot a szubdomináns, F és domináns G írja körül. Akár így, akár úgy értelmezzük, meglepő a hirtelen visszacsúszás a fő-tonika szeptimjére (a refrén sorhoz) H⁷, azaz Lá⁷.

Átkötésnek egy kis illusztráció: a farsang a lokriszi 13-as (t,-r-f-l-d’-m’-s’), azaz hetes hangzat tercein futtatja el a víg napokat. „Fussatok hát víg napok” – szinte hozzátapad az előző szakasz végéhez akár egybe is olvashatjuk-mondhatjuk: „Úzik már a farsangot, fussatok hát víg napok” (NB. a Csokonai vers ilyen szempontból nagyon logikusan fűzi egymáshoz a szakaszokat!) Zongoradallam: h-e-fisz-h: l,-r-m-l két kvartos fordulat. Hozzá a lefelé haladó kromatizált basszus. h-Á⁹-gisz! szubmoll (azaz t,-r-f-l szeptim) majd cisz szubmoll. fordítása a g basszuson, akkordváltások: V-IV (modális jelleg) Fisz-dūr – é⁷. Az énekben az 1. versszak keret-dallama hangközcsereivel, kvint leugrással indul és kvart leugrással végződik a megismételt motívum. (ld. a korábbiakat a belső variatív összefüggésekről!). A „papok” akkordja olyan domináns, amely az egészhangúságba (omega-rendszer) illik bele, – hiányzik a tiszta kvintje –, ugyanakkor fisz-hez viszonyítva kis és nagy tercet párosít: dallamban á, de a basszus aisz. A versszak zárása megint „kifordítottan” hagyományos kadencia: Szubdomináns: G⁷ (nagy szeptimmel, tehát Fa hyperdūr, majd szó-moll (vagyis a-moll) szekund akkord, mely a C hang révén frígessé teszi a zárlatot. A H-tól már a táncpaloták zenéjének utánezata: üres kvintek, cigány-verbunkos előkék, szinkópák, – szóval amolyan cimbalom-zene.

Kodályos harmóniavezetés: skálaszerűen haladó basszussal fogja egybe a versszakot. A cimbalom pentaton hangzatokkal „némul meg” (36-37. ü.) „Szűnjetek meg hahoták”. C hyperdūr a dallamban bő kvartról (akusztikus kvartról) késő terccel. H tonalításban ez fríges Kodály-domináns, amely hangzás szerint h=lá szubmollra (eisz van írva f helyett) oldódik. A

versszak búcsúja a fisz (mi-moll) domináns és az é (ré-moll) szubdomináns váltogatása, majd fisz félzárlat (trió előtt vagyunk az expozíció végén). A versszak értelmezhető fisz-ben is! Sőt, talán ez a helyesebb, hisz a dallamban fontos szerepet játszik s gisz (a kíséret kerüli!), mindjárt a szakasz kezdetén – l l s / ti (=gisz) t l m („Piszt, minden táncpaloták”). Itt a kíséret is a fisz hangnemet sugallja! Jellemző a versszakban (az egyébként másutt sem ritka) recitativósan lelépő kvart sorzárlat: t-l-m / l-m-m / r-l-l és a végén m-r-l, ...

A keret dallam e versszakban kvintváltással tér vissza! Ezért is lehet m-m-r-l, helyett t-t-l-m-nek értelmezni, s így már ismét a h fő tonalitás félzáradékáról van szó. a környező g-k is már ezt sugallják.

Az „orgonás” trió előjegyzése szerint B-dúrban van, ami egytercúje a főhangnemnek (mindkettőnek d a terce). A dallam eszerint a B tompa (s s s s f r) pentatónia tartományában indul, hamarosan azonban esz-mollban jár. Négyeshangzatok és fordítások a desz csúcspontra felkapaszkodó dallamhoz. „Itt van, itt a szent pallér” – neomodális harmonizálás:

$$\begin{array}{ccc} \text{Desz (Szó-dúr)} - \text{B (Mi-dúr)} - \text{g (di-moll)} - \text{esz (lá-moll)} & & \\ \underbrace{\hspace{10em}} & & \underbrace{\hspace{10em}} \\ + 4 \text{ kvint (?)} & & - 4 \text{ kvint} \\ + 3 \text{ kvint} & & \end{array}$$

Többek között ettől lesz „egyházias”, „papos” (vö. Liszt neomodálisai).

Ismét modulációs célú változtatás a keret-dallamon: a lelépő kis terc („gavallér”) egy szekunddal feljebb kerül, a motívumot kezdő F-ről lép le. Az Esz-dúr akkord így frígesen vezet a d-mollra. + 4 kvintes „színváltozás”: fisz-moll (A B-dúr mi-mollja után a h-moll ill. D-dúr mi-moll foka.) Ezt a fiszt, mint tonikát pentaton hangzások váltogatják antitonikaként. A ritmus először visszatekint a 4. versszakra, majd megjelenik a tá-titi-tá-tá második negyeden osztott „táncritmus” (v.ö. első szakasz!). Kezdeté az arany metszés tájékon!

Az 5. versszak (az eredeti 6.-ja) a 2. versszak zenéjére utal vissza. A kezdés és zárás harmóniailag, a középső sorok dallamilag variálódnak (kvinttel magasabb sorok, a lépésirányok megfordítása miatt („Tíz hete” – „Kiknek nem jutott” stb.)

Versszak-kadencia: $\underline{C}^7 \rightarrow \underline{A}^7$ (mindkettő É basszussal!) $\rightarrow \underline{A}$ akusztikus 11-es, mely az omega rendszerbe is beleillik – várakozásteljes, továbbvezető. A futam cisz szubmoll, majd át- ill. visszavezetés a 6. azaz 1. versszak zenéjéhez. Poco ritenutonál (100-101. ütem) ismét C-fisz keverés! A visszatérés kezdetén a heptatónia secundába (Bárdos) illő változtatással hangzik fel a „lépegető” akkordsor. A H-dúr tonikai akkord G basszussal (mély 6. lépcső) egészül ki. (Kodály kedvelt megoldása!) A domináns akkord most valóban domináns (fisz: V. fok) basszust kap. A továbbiakban szinte hangról hangra azonos az 1. versszakkal.

Az „utójáték” a h tonalitást erősíti meg egy halk fricskával. Az utolsó előtti akkordok itt is: H^7 és egy olyan harmónia, mely egyesíti magában az é-moll szubdominánst és az aisz VII. fokú szűk négyest, mint dominánst. (Lehet a szí,-ti,-re-fá-lá ötöshangzat fordítása is, de inkább funkció-keverésnek tűnik).

Bizonyos fokú ellentmondás a megzenésítésben: a nagyforma konstruktív terét kissé mozaikszerűen megragadott versszakok, sorok töltik ki. Inkább felfokozott beszéd, kordába szorított szavakat, mint „dal”.

Piros: formaképlet egy-egy versszakra vonatkoztatva!
Kék: motívum-összefüggések

Kodály-Csokonai: A farsang búcsúszavai
 1. kottapélda

1. Ü-zik már a far-san-got!
 2. Fus-sa-tok hát, vig-na-pok
 3. Píró, min-den tánc-pa-lo-tik
 4. Kön-y-höz, dá-ma-sa-ga-val-ler-
 5-2. Vé-go már a nő-szén-ek
 6-1. Most nyú-god-junk, a-dió!

Hidforma: 1. A 2. B 3. C 4. D 5. B 6. A
 (quasi trio)

ITTZÉS MIHÁLY (1938–2018) KIADATLAN TANULMÁNYAI (KÖZREADJA: ITTZÉSNÉ KÖVENDI KATA)

- [Kodály-Berzsenyi: Magányosság](#) (1978)
- [Kodály-Berzsenyi: Levéltöredék barátnémhoz – vázlatok egy analízishez](#) (1978)
- [Kodály-Berzsenyi: Az élet dele](#) (1978)
- [Kodály-Berzsenyi: A tavasz](#) (1978)

(Parlando 2023/3.)

[Dr. Ittzés Mihály: Kodály-Kölcsey: Búsan csörög a lomb \(1978\) \(A tanulmány első megjelenése a szerző születésének 85. évfordulójának tiszteletére.\) Közreadta: Ittzés Kata](#)

(Parlando 2023/4.)

[85 éve született dr. Ittzés Mihály. Kodály-Kölcsey: Elfojtódás \(1978\)](#)

(Parlando 2023/5.)